

„KES END ON TEINUD VAIMSELT TUGEVAKS, SEE PÜSIB AJA MÜHISEVAIS TÕMBTUULIS”

Henrik Visnapuu. Millal sünnib inimene. (Eesti mõttelugu 139.) Koostanud Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2018. 461 lk.

Kui kästaks ühe lausega väljendada Henrik Visnapuu (1890–1951) sõnumit järeltulevatele põlvedele, siis valiksin ehk pealkirjas esitatud tsitaadi. Visnapuu oli järjekindlaimaid eesti kultuurikoguduse eestkõnelejaid ja samas ka (paha)endelise ajalookäigu aistijaid. Kõik temas on tuuline, liikuv, pürgiv, programlev, kiirustav, rahutult maksimumaalsust taotlev. Sellisena kehastab ta tõelise protagonistina seda Eesti ajalookiirenduse draamat, mis XX sajandi esimesel poolel kujunes hüppeliseks kultuuriteoks, just nagu kogudes kiirkorras kapitali eesseisva katkestuse üleelamiseks.

Artiklikogu „Millal sünnib inimene” tutvustab meile just seesugust Visnapuud. Koostaja Hando Runnel pakub kaanepaberi pöördeil Visnapuust ka ilusa üliminesee.

Võtkem jutt üles pisukese nurinaga. Tegemist ei ole kommenteeritud väljaandega, kuid sellest hoolimata võiks ilmumisandmetes olla pisut rohkem infot ja vahel mõni tarvilik lisamärkus. Näiteks et Kauges Kodus 1947. aastal ilmunud „Siuru” kevad” on väikeste muudatustega peatükk memuaarraamatus „Päike ja jõgi” (1951). Või et „Millal sünnib inimene?” on ilmunud ka „Päikese ja jõe” kordustrükkides (1995, 2010). Kui mõni hädapärane kommentaar on joone alla lisatud, siis ei tohiks jätta arvustajale võimalust omakorda täpsustada, et Visnapuu loetletud pealkirjade täiendamisel autoritega on jäänud märkimata „Aja laulude” autor Jaan Kärner (lk 310).

Põhjalikust üksikautoreid iseloomustavast ülevaatest „Eesti proosa 1918”, mis ilmus Vabas Maas 3.–5. veebruaril 1919, on avaldatud üksnes sissejuhatav, ajastut üldiselt kirjeldav osa. Ilmumisandmetes olnuks korrektne ära märkida osaline avaldamine. Muidu mõtleb tänapäeva lugeja, et mis imelikke

proosaülevaateid vanasti kirjutati, ilma kirjanike nimedeta. Kuid samas – selline talitusviis iseloomustab hästi koostaja soovi esitada Visnapuud kui ajastu vaimu, manifestide, programmkirjutiste ja kirjandus- ning kultuuriideoloogiliste taotluste sõnastajat. Visnapuu kirjandusarvustuste näiteid sellest raamatust ei leia, kui mõned ülevaatelised kolleegide loominguga iseloomustused välja arvata. Nii on jäänud kõrvale peaaegu kõik esseed kogumikust „Vanad ja vastsed poeedid” (1921), mis kajastavad Visnapuu luulemõistmist ja tema tööd kirjandusloolasena, samuti muud ülevaated ja arvustused, millest kas või Tammsaare „Tõe ja õiguse” kohta kirjutatu pakub huvi omaaegsete arusaamade talletajana. Kuid oleksin täiesti nõus väitega, et ideologiseeriv Visnapuu on jätnud kirjandusluku palju omapärasema, intensiivsema ja visnapuulikuma jälje kui arvustaja Visnapuu. Nii et koostaja rõhuasetust võib igati respektierida, kuigi peotäis Visnapuu kirjandusarvustusi püsib ka meeles, kas või need Tammsaare omad.

Olen ikka mõelnud, et kui luuletajatest kedagi Tammsaarega kõrvutada, siis oleks see Visnapuu. Midagi nende taotlustes ja põhilises pingeväljas on kokkukõlalist. Suurejooneline, lausa kosmiline inimesega mässamine. Visnapuu hingeline lõhestatus ja Tammsaare olemuslik paradoksaalsus. Millega põimub midagi tabamatult eestilikku. Näiteks kirjutab Visnapuu aastal 1922 vägagi tammsaarelikult programmilised read, võib-olla isegi pisut ennetades proosameistrit: „Kuid meie kirjanduslik ülehommepaab meile andma omapärase eesti kirjanduse, mille omapärasus on üldinimliku suhtumisega. See kirjandus peab seisma Euroopa kirjanduskultuuri tasapinnal ning andma omis üksikteoseis kangelasi, kes, olles olnud laadilt eestlased, seisaksid tugevasti oma maastiku keskel, omis oludes, kuid väljendaksid seejuures üldinimlikku, nagu seda on Ibseni ja Dostojevski kangelased.” (lk 132–133) Dostojevski ka juba

paigas! Pole ju saladus, et Tammsaare vaimsuses on vene kirjandus mänginud oma rolli ja ka Visnapuul oli oma „vene periood”, ta elas ja boheemitses Peterburis, liikus isegi Sergei Jessenini kaaskonnas, ja selle perioodi kirjutised on Runnel olulistena kogumikku võtnud. Pole võimatu, et nii Visnapuu kui ka Tammsaare inimesekultusel on ühiseid lähtekohti.

Tammsaare avaldas Visnapuu 50 aasta juubeliks küllaltki krüptilise ja mängitseva kirjatöö,¹ aga hea tahtmise juures võiks sealt välja lugeda, et ta hindas kõrgelt Visnapuu „Taliharja” (1920), üldhumaanse ja inimkeskse paatosega luulekogu; ja suhtus skeptilisemalt Visnapuu müstilisematesse otsingutesse, niisamuti tema riiklikku kultuuriideoloogi rolli. Tammsaarel pole niisugust personifitseeritud kodumaad nagu Visnapuul (Vargamäe on keerulisem metafoor), seda pidevalt saatvat „sind”, mis on segu geograafilisest tõsiasi ja Visnapuu enda hingelise peegeldusist. Visnapuu on oma kodumaaga nagu Visnapuu usklik inimene, kes pole kunagi ükski, ta on ikka koos temaga, õnnelik või tülis, ahastuses või ekstaasis. Ka programmkirjutised väljendavad seda kaksainsust, saatuslikku seost, mis on andnud Visnapuu elule sisu. See, mis lõpuks nende paiguti agiteerivate kirjatööde juures lummab, ongi teise inimese peaaegu kaitsetu pühendumus, tema elu mõte.

Visnapuu on suure murranguaja vaimuliikumiste sõnastaja. Vajadus midagi ärgitada ja liikuma panna oli tal loomuses juba enne, kui tõelised murrangud saabusid. Ta tuli kirjandusse „momentlasena”, väikses seltskonnas, kes andis välja koguteosed „Moment” (1913) ja „Roheline moment” (1914). Asjaosaliste liialdatud ettekujutuse üle, et tegu on kirjandusliku murrangu esindajatega, võis Tuglas tookord põhjendatult iro-

¹ A. H. Tammsaare, Räägitakse, Visnapuul olnud 50. sünnipäev. – Rahvaleht 4. I 1940, lk 8.

niseerida.² Aga Visnapuu kirjutised, nagu näiteks „Vastne aeg, vastne vaim” (1917), „Vastne moment” (1920), „Kirjanduslik täna” (1920) või „Meie kirjanduslik homme ja ülehomm” (1922), on juba väga olulised ajastu dokumendid. Nendes kõneleb – riikliku iseseisvumise taustal – vaimustus rahvusliku kultuuritöö üle ja veendumuslik arusaam, et algupärasel kirjandusel on selles töös määrav, saatuslik osa. Siin ilmub end enesekindel energia, mis aitas eestlastel marssida ajaloolavale. Visnapuu on jäädvustanud selle „momendi” vaimse palangu järelpõlvele mõjuvamalt kui mõnigi teine: ühelt poolt rõõm, et ollakse Euroopaga vabas läbikäimises, teiselt poolt seisukoht, et eesmärgiks pole jäljendamine, vaid „oma struktuuri” leidmine (lk 133). Visnapuu kuvand on ikka olnud boheemitsev poeet, seepärast on ehk raske uskuda, et just temalt pärinevad mitmed alust rajavad kultuuriideoloogilised teesid vabariigi loomisajadest.

Ma ei tea teist luuletajat, kes oleks nii tugeva lüürilise tundelaenguga läbi elanud Eesti iseseisvumist. (Näiteks Marie Under jõuab iseseisvuses peituvat luuleväärtuseni alles siis, kui riik on hävitatud.) Mäletan, kuidas lugesin 1970. aastate lõpul raamatukogu erifondis Visnapuu ridu „Soome õhtu proloogist” (1919): „Me vabal Eestil vastu läeme! / Miks valind, Issand, meid, et meie seda näeme.” Lugesin Visnapuu eksaltatsiooni tookord nukra kadedustundega, aimamata, et kümmeaasta pärast satun minagi samasuguse „äravalitu” meeolellu ja mindki tabab „vastne moment”. Kuigi Visnapuu hetk oli teistsugune, ta oli ikkagi asjade alguses, kui nii palju hiljem loomulikuna tunduvat tuli alles luua. Rahvuslik pühendumus riiklikus raamistikus oli esmakordne ja Visnapuu mõistis varakult, rutem kui paljud kolleegid, et seegi

² F. Tuglas, Üks moment paberist labürindis. – F. Tuglas, Kogutud teosed 10. Kriitika VII. Kriitika VIII. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2004, lk 45–53.

vajab uute traditsioonide loomist. Vana riiklik bürokratia tuli lammutada ja uus kohandada väikerahva kultuurilistele vajadustele (lk 231). Vabariigi ajastu tuumne mõiste võiks Visnapuul olla „loov rahvuslus”, ta käsitleb rahvuslust kui loominguale äratavat väärtussüsteemi. „Loov rahvuskollektiiv – see olgu meie praktiline rahvuslik ideaal!” hüüatab Visnapuu (lk 343). See on isegi samm edasi Jaan Tõnissoni idealismist, kes nägi kõiki rahvuse liikmeid haritlastena, Visnapuule kangastuvad nad loojatena. Runneli koostatud kogumik kajastab kogu seda rahvuses elamise tundelist teekonda, alates tsaariaegsest üleskutsest eesti keele õpetuse sisseseadmiseks koolis kuni püüdlusteni organiseerida kultuurielu paguluses. Tõepoolest, pagulus oli järjekordne „vastne moment”, kuid äravalitud momentlasena läks Visnapuu ka sellele julgelt vastu. Ta üritas organiseerida ülemaailmselt eesti kirjanduse seltsi, kõneles pärandihoidmisest ja eestlaste hinge päästmisest eestlusele.

Kuigi Visnapuu poedikuvandis on sisemiselt lõhestunud ja heitlev isikus, esindab tema artiklikogumik pigem rahvuskultuuri tervikklikkust taotlevat ideoloogiat. Ja kuigi põhitoon on tugevalt rahvuslik, saadab seda ka üldinimlik aspekt: „tõu alateadvusest” (lk 133) inspiratsiooni ammutajana rõhutab Visnapuu ühtlasi, et eesti kirjanduse keskne idee on inimsusaade (lk 390). Sõltub „momendist”, millist külge esile tõsta. Pagulus vajab nii rahvuslikku kokkuhoidmist kui ka eestluse humaansus-ideaalide kuulutamist maailmale, ja nii sünnivad lohus ümbruses veel kõige õilsamad kõned.

Visnapuu sisendab meile, ja see on artiklikogu üks põhisõnumeid, et kirjandusel on rahvuskultuuris keskne, eksistentsiaalne tähendus. „Eesti rahvusele on kirjandus sõna-vaimuga raskelt laaditud laevaks” (lk 300). Eesti kirjanikul on Visnapuu arvates „missioon” ja „ta on läkitatud” avastama eesti tõelist inimest (lk 321). Visnapuu kirjanduskäsitluse

ümber tiheneb eriline aura, ta näeb eesti kirjandust kõigi põhiliste vooruste kandjana peaaegu nagu rikkumata neitsit ja siit järgneb loomulikult, et kirjanduse edendamisele tingimuste loomine on riiklik ülesanne. Küllap Visnapuu selle asja eest 1930. aastatel propagandatalituse kultuuriosakonnas töötades ka seisis. Ja hinnangud muutuvad ajas. Tammsaare võis muidugi sõbraliku irooniaga kolleegile meenutada, et propagandatalituse katuseharjal laulab tema nooruse siurulind, aga üks visnapuulike veendumustega kirjandusnõunik kuluks tänapäeval Eesti valitsusele kindlasti ära. Või siis kultuuriametnik, kes võtab Visnapuu mõtteloo kogumiku üheks oma lauaraamatuks.

Minul erilist optimismi sellise ametniku tekkimisse ei ole ja seda imeväärsem paistab mulle Visnapuu kultuuri-optimism. See põhineb veendel, et ainult väikerahvastel on võimalik suunata kogu oma energia vaimsusesse. Ja see omakorda seisab veel võimsamal kujutlusel, millele viitab kogumiku pealkiri: tõeliselt vaimne inimene on veel sündimata ja meie oleme oma kultuuritöös talle teetegijad, omamoodi Ristija Johannesed. Tööd on mõtet teha, sest kõik on veel pooleli, nii rahvuse ehitamine kui ka inimese edendamine. Eesmärk on justkui selge, aga samal ajal jääb see kaunilt abstraktseks ja kuhugi ebamäärasesse kaugusesse. Ja just see on tõeliselt vaimne situatsioon. Kõik need ideoloogiad ja süsteemid, mis „uue inimese” – nõukogulase, eurooplase – kiirelt valmis klopsivad ja välja kuulutavad, järgivad võimu, mitte vaimu meelitust.

Taassünd, uuestisünd, uus inimene – need on Visnapuu kaasaja märksõnad, mis johtuvad tollastest ideoloogiatest ja traagilistest sõjasündmustest. Inimene ei saanud endist viisi jätkata, ta pidi „uuesti sündima”. Muuhulgas ammutas Visnapuu neid motiive Venemaalt,

ta tsiteerib näiteks Andrei Belõid, kes ütleb, et „võiks tulla uus inimene, mis seisab kõrgemal ja kaugemal praegusest inimesest” (lk 201). Essees „Millal sünnib inimene?” käsitleb Visnapuu oma luulet Euroopa mõtte kriisi kajastajana ja nendib: „Vaimne inimkond on alles sündimata, kuigi järjest sünnib vaimseid indiviide” (lk 438).

On traagiliselt paradoksaalne, et sõda ja ühiskondlikud katastroofid XX sajandil on kogu oma antihumaansuses vallandanud kannatavas inimeses nii kauneid idealismi jõujooni. Visnapuu raamat osutab ka seda.

Ja muidugi kumab isegi ametlikumat laadi kirjutistest läbi Visnapuu ilus ja hull tung vaimsusse, mis ei võtnud küll kunagi päris selginud piirjooni ja jäi natuke „metsikuks”. Küllap väljendus see juba poisikesepõlve kuumas igatsuses „kalli sõbraga ühel varasel hommikul vaikselt Tartust Võru teed jala Indiasse minna” (lk 218). Igatahes kuulub Visnapuu sellesse ajajärku, mil loojaid valdas kiusatus – Johannes Aavikut parafraseerides – oma kurv lõpmatusse tõmmata.

Visnapuu kujutluses oli „tõu alateadvuses” mingi loominguline reservuaar. Meie vist enam ei looda, et kohapeal oleks võimalik midagi olulist välja kaevata. Meie loodame praegu impordile ja ekspordile, võtame kogu aeg midagi sisse ja anname oma töötluses välja tagasi. Eesti humanitaaride eksport, ingliskeelsete tööde nimekirjad ETIS-es paisuvad jõudsalt. Oleme muutumas verevaesteks vahendajateks, kes on kaotamas oma olemasolu sügavamalt mõtet. Visnapuu vaimu otseülekanne tänapäeva mõjuks ilmselt mõneti anakronistlikuna, aga miski ei sega ka meie päevil otsimast idealismi allikaid.

TOOMAS HAUG